

ИШОНЧ-ЭЪТИҚОДНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА АРГУМЕНТЛАШНИНГ ЎРНИ

Умидбек Хаитбаевич Адамбаев

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти ўқитувчиси

umidbekadambaye91@gmail.com

(Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти доценти, ф.ф.н. **Б. Кандов**
тақризи асосида)

АННОТАЦИЯ

Мақолада ишонч-эътиқодни шакллантиришда аргументлашнинг муҳимлиги, аргументлаш ва асослашнинг фарқи ва усуллари, буюк файласуф олимларнинг ишонч-эътиқодни шакллантиришда аргументлашнинг ўрни ҳақидаги фикр мулоҳазалари, демонстратив ва эвристик аргументлаш методлари, аргументлаш турлари тўғрисида маълумот берилган. Аргументлашдан асосий мақсад ишонч-эътиқодни ўзгартиришдир. Бу эса ёшлар онгида тўғри маълумотни ва ёт ғояларга қарши мустаҳкам ишонч-эътиқодни шакллантириш вазифасини бажаради.

Калит сўзлар: ишонч, эътиқод, аргумент, аргументлаш, авторитет, универсал асослаш, контекстуал асослаш, дедукция, индукция, аналогия.

THE ROLE OF ARGUMENTATION IN BUILDING TRUST

ABSTRACT

The article provides information on the importance of argumentation in the formation of beliefs, differences and methods of argumentation and justification, the views of great philosophers on the role of argumentation in the formation of beliefs, demonstrative and heuristic methods of argumentation, types of arguments. The main purpose of argumentation is to change beliefs. This contributes to the formation in the minds of young people of the correct information and resistance against foreign ideas.

Keywords: belief, argument, argumentation, authority, universal justification, contextual justification, deduction, induction, analogy.

КИРИШ

Инсонлар ўртасидаги мулоқот асосан тил воситасида амалга ошади. Маънавийят ҳам аввало тилдан бошланади. Тил тафаккур билан бевосита боғланган, тафаккур маданияти эса инсоннинг мулоқот жараёнида ўз фикрини қандай баён этишида, бошқаларнинг фикрига нисбатан муносабатида намоён бўлади. Шу боис инсонлараро мулоқотни маънавий жараёнга дахлдор ҳодиса дейиш мумкин. Чунки, мулоқот инсон ақли, билими, ҳамда маънавий оламининг маҳсули. Мулоқотни самарали амалга оширишда ишонч-эътиқод тушунчаларини шакллантиришни ўрганиш бугунги кунда таълим тизимидаги асосий вазифалардан биридир.

Ишонч-эътиқодни шакллантириш жараёни жамиятдаги муносабатларни оптималлаштиради, шахслараро низоларни бартараф қилишга имконият яратади. Шунингдек, талаба-ёшлар ўртасида олиб бориладиган маънавий-маърифий ишларнинг самарадорлигини оширишга, ёшларнинг мустақил фикрлаш қобилиятини ривожлантиришга хизмат қилади. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февральдаги ПФ-49-47-сон фармонида кўра Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегиясининг IV. Ижтимоий соҳани ривожлантиришнинг устивор йўналишларининг 4.5 бандида "...жисмонан соғлом, руҳан ва ақлан ривожланган, мустақил фикрлайдиган, Ватанга содиқ, қатъий ҳаётий нуқтаи назарга эга ёшларни тарбиялаш, демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнида уларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш"[1] вазифаси белгилаб берилган. Ушбу вазифа доирасида Президент Ш.М. Мирзиёев таъкидлаганидек, "Ҳозирги ғоят мураккаб ва таҳликали замонда ёшларимизни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, уларни турли зарарли таъсирлардан асраш янада муҳим аҳамият касб этмоқда."[2] Бу вазифаларни самарали амалга оширишда ишонч-эътиқодни шакллантириш усулларини ўрганиш бугунги кунда ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан долзарблиги шубҳасиздир.

АДАБИЁТЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Ишонч-эътиқодни шакллантириш методларига оид дастлабки билимлар Қадимги Ҳинд ва Антик давр фалсафасида баён қилинган.

XX асрнинг иккинчи ярмига келиб ишонч – эътиқодни шакллантиришда Аргументлашнинг ноуниверсал методларини тадқиқ қилиш янги босқичга кўтарилди. Аргументлаш назариясига турлича ёндашувларнинг шаклланиши бу жараёнга катта таъсир кўрсатди. А.Бергсон, П.Фейерабенд, Ю.Хабермас, Б.Рассел, Д.Мур каби Ғарб олимларининг илмий тадқиқотларида авторитет, соғлом ақл, уоф одатларнинг ишонч-эътиқодни шакллантиришга таъсири тадқиқ қилинди.[8] Россиялик олимлардан А.Ивин, Е.Лисанюк, А.Е. Решетова ва бошқаларнинг илмий ишларида биз тадқиқ қилаётган муаммонинг баъзи жиҳатлари ўрганилганлигини қайд этиш мумкин. Шунингдек, республикаимиз олимларидан Т.Туйчиеванинг “Урф-одат ва анъаналарнинг ўзбек халқи маънавий кадриятлар тизимидаги ўрни”, М.Умарованинг “Миллий муносабатларнинг ривожланишида урф-одат ва анъаналарнинг ўрни” мавзусидани номзодлик диссертацияларида тадқиқ қилинган масалалар бўйича қимматли фикр билдирилган. Лекин уларда бу масала ишонч-эътиқод билан боғланмаган. Худди шу ҳолат Э.Ғозиев, Б.Ҳусанов, Л.Мухаммаджоноваларнинг монография ва ўқув қўлланмаларига ҳам хос[9]. Республикаимиз файласуф олимларидан Д.Файзихўжаеванинг илмий тадқиқотларида бу масалага оид қимматли фикрлар билдирилган [10]. Лекин бу масала алоҳида ўрганилмаган.

Мақолада объективлик, тизимлилик тамойилларига асосланган ҳолда, анализ ва синтез каби мантиқий усуллардан ва герменевтик таҳлилдан фойдаланилди.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Ҳозирги глобаллашув даврида ахборот алмашинувининг беқиёс даражада тезлашуви авторитет - нуфузли манбаларнинг янгича маъно касб этиб, турли кўринишларда намоён бўлишига сабаб бўлмоқда. Жамиятимиз ёшлари фақат ўқув даргоҳларидагина эмас, ОАВ, Интернет орқали ҳам ранг-баранг ахборот ва маълумотларни олмақдалар. Улар билим олиш учун фойдали, зарур маълумотларни қабул қилиш билан бир қаторда маънавий кадриятларимизга қарши йўналтирилган ахборотларга ҳам дуч келмоқдалар. Бу эса уларнинг ўзига, келажагига ва оиласига бўлган муносабатларга катта таъсир ўтказмоқда. Шу сабабдан инсонда ишонч-эътиқодни шакллантиришда аргументлаш муҳим масаладир.

Аргументлаш, билганимиздек – илгари сурилган ҳолатга қарши томоннинг (тингловчиларни) қўллаб-қувватлашини кучайтириш ёки шунга эришиш ниятида далилларни ёки аргументларни келтиришдир. Шунингдек, аргументлаш далиллаш тўплами ҳам деб аталади. Аргументлашдан кўзланган мақсад – илгари сурилган ҳолатни тингловчилар томонидан қабул қилинишидир. Аргументлашда нафақат асослаш усуллари ўз ичига олган тўғри усуллар, балки асослашга ҳеч қандай алоқаси бўлмаган нотўғри усуллар ҳам қўлланилади.

Бундан ташқари, аргументлашда, ҳар қандай алоқа тури сингари, нафақат ҳимояланган ёки рад этилган тезисни, балки аргументнинг контекстини ва биринчи навбатда унинг тингловчиларини ҳисобга олиш керак. Асослаш усуллари (исботлаш, тасдиқланган натижаларга ҳавола қилиш ва бошқалар) одатда, баҳс мазмунига, хусусан, аудиторияга бефарқ бўлади. Аргументлаш усуллари асослаш усулларига қараганда деярли ҳар доим бой ва ўткирроқ бўлиши мумкин. Аммо асослаш усулларидан ташқарига чиқадиган барча аргументлаш усуллари, шубҳасиз, асослаш усулларига қараганда унчалик унверсал ва аксарият аудиторияларда унчалик ишонарли эмас.

Асоснинг хусусиятига қараб, аргументлаш усуллари умумий асосли (универсал) ва контекстуал турларга бўлиш мумкин. Умумий асослаш ҳар қандай аудиторияда амал қилади, контекстуал аргументлаш эса фақат муайян аудитория билан чекланган. Аргументлашнинг умумий асослаш усуллари бевосита ва билвосита тасдиқлаш киради; тезис умумий қоида сифатида қабул қилинади; тезисни бошқа қабул қилинган қонун ва принципларга мослиги дедуктив, индуктив ва бошқа усуллар билан текширилади. Аргументлашнинг кантекстуал усулларига сезги, эътиқод, нуфуз, анъана ва бошқалар киради. Шубҳасиз, аргументлашнинг контекстуал усуллари ҳар доим ҳам асосланиш усуллари билан бир ҳил эмас: масалан, тор доирадаги одамлар ёки бу доиранинг нуфузли шахслари томонидан тақдим этилган эътиқодларга мурожаат қилиш аргументасиянинг умумий усулларидан биридир, лекин бу албатта асослаш усулларига татбиқ этилмайди.

Контекстуал аргументлаш усулларидан энг кенг тарқалгани ва энг аҳамиятлиси бу анъанавий далиллаш усулидир. Аслида, барча бошқа контекстли аргументлар анъанага нисбатан қисқартирилган ҳаволани ўз ичига олади; Тақдим

этилган аргументларни тингловчилар томонидан идрок этилиши, асосан, улар амал қиладиган анъналар билан белгиланади.

Буюк файласуф Сукрот айтганидек: “Мен шуни биламанки, ҳеч нарса билмайман, бошқалар эса шу нарсани ҳам билмайди”. [10] Бинобарин, одам қанчалик кам билса, шунчалик кўп бахслашади. Интеллекти юқори бўлган шахс эса ўзининг билим даражаси билан кифояланмайди. Немис олими Лейбнис: “Дунёда юз бераётган жамики нарсалар – ҳодисалар ўз-ўзидан ҳосил бўлмайди. Унинг асл моҳиятини билиш учун воқеа юз беришига туртки бўлган асосни ўрганиш керак” [11], деб ҳисоблайди.

Бу фикрлар замирида кўпчилик англаб етмайдиган аргументлаш механизми ётади. Аргумент (лотинча “аргументум” сўзидан олинган бўлиб, “асос”, “исбот” маъносини англатади) муайян фикр, воқеа-ҳодисани ифода этиб, мулоҳаза, қарорнинг тўғри-нотўғрилигини исботлашга хизмат қилади.

Фикр-мулоҳазаларни аргументлаш мураккаб мантиқий жараён бўлиб, унда икки ёки ундан ортиқ ўзаро боғланган муҳокамалар тизимидан фойдаланилади. Кенг маънода бирор мулоҳазани аргументлаш деганда, шу мулоҳазанинг чинлигини тасдиқловчи ишончли ва етарли асосларнинг мавжудлигини аниқлаш тушунилади.

Аргументлаш хажми кенг тушунча бўлиб, исботлаш унинг бир кўриниши ҳисобланади. Аргументлашнинг структураси тезис, асос-аргумент ва демонстрация (исботлаш усули)дан ташкил топади.

Аргументлашда силлогизмнинг хулосаси тезис (чинлиги исбот этилиши зарур бўлган ҳукм ёки мулоҳаза), хулоса асослари эса аргумент (тезисни исбот этиш учун фойдаланиладиган чин ҳукм, мулоҳазалар) деб олинади. Демонстрация деб, исбот этиш жараёни ва шаклига айтилади.

Демонстратив аргументлаш, яъни мантиқий исботлаш янги билимларнинг шаклланишида муҳим рол ўйнайди. Аристотелнинг фикрича, инсон «исботлаш воситасида янги билимга эга бўлади» [12]. У исботлаш воситасида ҳосил қилинган билимларга юқори баҳо беради. Унингча, бу билимларнинг чинлиги, илмийлиги исботлаш усулига, асос – аргументларнинг чинлигига боғлиқдир.

Баъзи мантиқшунос олимларнинг фикрича, демонстратив, яъни дедуктив аргументлаш интерсубъектив текшириш мумкин бўлган чин, объектив мулоҳазалардан ташкил топади. Ҳар бир инсон бу мулоҳазаларни дедуктив

мантиқ қонунлари асосида текшириб, хулосанинг ишончлилигига амин бўлиши, хулоса асослардан зарурий келиб чиққанлиги учун ҳамма томонидан чин деб қабул қилиниши ва ундан мустақил аргумент сифатида фойдаланилиши мумкин.[13]

Демонстратив аргументлашда умумий чин, ўзгармас мулоҳазаларга асосланилади. Лекин глобаллашув ва ахборот–технологиялари жадал ривожланган ҳозирги даврда мавжуд ахборотни ўзгартириш ва унинг чинлик қийматини сақлаб қолиш билан чекланмасдан, фикрлашнинг бошқа шакллари ёрдамида янги маълумотларни қидириб топишга талаб ортмоқда. Дедуктив бўлмаган эвристик аргументлаш ҳақиқатни аниқлашга, топишга йўналтирилганлиги билан бугунги кун талабига кўпроқ мос келмоқда. Эвристик аргументлашга асос мулоҳазаларнинг ҳақиқатга яқинлиги ва хулосанинг эҳтимолӣ, таҳминий характерда эканлиги хосдир.

Эвристик аргументлашда индукция ва аналогия методларидан фойдаланилади. Индуктив методда маълум бир тўпلامни ташкил этувчи элементларнинг бир қисмини ўрганиш натижасида шу тўпلام элементларининг ўрганилмаган қисмлари ҳақида ҳам хулоса қилинади. Аналогияда эса икки объектнинг ўхшаш белгиларига асосланиб, бирида бўлган белгининг бошқасига ҳам хослиги ҳақида хулоса қилинади. Масалан, ҳасаднинг иллат эканлигини аргументлашда уни оловга ўхшатамиз ва “олов ўтинни еб битирганидек, ҳасад инсоний фазилатларни йўқ қилади” деймиз.

Аргументлашнинг мантиқий тузилиши исботлашнинг тузилиши билан ўхшаш. Унинг таркиби: тезис (далилланиши талаб қилинган мулоҳаза, мулоҳазалар тизими), тезисни асослаш учун келтирилган аргументлар ва тезис ва аргументларнинг боғланиш усули – фикр юритиш шаклидан иборат. Аргументлашда тезис ва асосларнинг ўзаро боғланиши исботлашниқидан баъзи жиҳатларига кўра фарқ қилади. Аргументлаш камида икки субъект (сўзловчи ва тингловчи, нотик ва аудитория, пропонент ва оппонент, адресат ва адресант) нинг ўзаро мулоқотини - диалогни тақозо этади. Аргументлаш монолог – кишининг ўз-ўзи билан суҳбатлашишида ҳам намоён бўлади. Лекин бу жараён кўпинча ички нутқ орқали амалга ошгани боис, уни ташқаридан ўрганиш маълум қийинчиликларни туғдиради. Мантиқда асосан диалог кўринишидаги аргументлаш ўрганилади.

Аргументлашдан мақсад ишонч-эйтиқодни ўзгартиришдир. Бу мақсадни амалга ошириш учун турли хил аргументлардан фойдаланилади. Аргументлар сифатида фактларни қайд қилувчи мулоҳазалар, таърифлар, аксиомалар, теоремалар, қонунлар ҳамда бошқа эмпирик ва назарий умумлашмалар хизмат қилади. Аргумент сифатида келтирилган фактлар, албатта, ўзаро боғланган ва тезиснинг моҳиятига алоқадор бўлиши лозим.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак баъзи ёшлар билим олишда, ҳаётга бўлган муносабатларини белгилашда ота-она, устоз-мураббийларни эмас, балки ОАВ, Интернетни авторитет сифатида эътироф этиб, улардаги ахборотларни ҳақиқат деб қабул қилмоқдалар. Улар ахборотларнинг манбаларига, чинлик даражасига деярли эътибор бермайдилар, муҳими қизиқарли ва эҳтиёжларига мос бўлса бас. ОАВ, Интернетдаги айрим маълумотлар эндигина маънавий олами шаклланаётган, шахсий тажрибаси ҳақиқатни ёлғон, уйдирмадан фарқлашга етарли бўлмаган ёшларда ҳаётини тушунчаларнинг шаклланишига салбий таъсир кўрсатмоқда. Шунинг учун фикр-мулоҳазаларни асослашда аргументларнинг ишончли, чин эканлигига эътибор бериш ақллилик, фаросатлилиكنинг белгиси ҳисобланади.

REFERENCES

1. ПФ – 49-47-сон 07.02.2017.
2. Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Хотира ва кадрлаш кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. 2019 йил, 9 май. пв.уз
3. Маковельский А.О. История логики. М.: Наука. 1967, С.22.
4. Аристотель. Риторика //Античные риторика. М.1978. Аристотель. Топика. // Соч. Т.2. М.1978.
5. Аль-Фараби. Риторика. // Логические трактаты. –Алма-Ата.,1973
6. Декарт Р. Рассуждение о методе. М.: АСТ, 2019.
7. Кант И. Логика // Собр. соч. в 8 тт. Т.8. М., 1994.
8. Бергсон А. Здравый смысл и классическое образование // Вопросы философии. 1990. № 1., Рассел Б. Вероятные выводы обиденного здравого смысла // Человеческое познание: его сфера и граници. К. : Ника-Сентр, 2001., Мур Д.Е.

Защита здравого смысла // Аналитическая философия: Становление и развитие (антология). М. : Дом интеллектуальной книги, Прогресс-Традиция, 1998.

9. Ғозиев Е. Муомала психологияси. –Т.: “Университет”. 2001., Ҳусанов Б., Ғуломов В. Муомала маданияти / Дарслик. – Т.: Иқтисодмолия, 2009., Муҳаммаджонова Л. Нотиклик санъати – Т.: “Университет” 2007.

10. Файзиходжаева Д.И. Абу Наср ал Фаробий ва Абу Али Ибн Сино мантикий исботлаш ҳақида. – Т.: Нишон Ношир, 2013. 144б.

12. Аристотель. Вторая аналитика. // Соч. Т.2. –М.:Мысль, 1978. –С.259.

13. Котельникова Л.А. Рузавин Г.И. Системный подход к процессу убеждения и аргументации.//Теория и практика аргументации. М.,2001. С.8-9.

14. Umidbek Adambayev. (2021). FAITH – THE CONCEPTION OF BELIEF AND STEPS TO DEVELOP IT / ACTUAL PROBLEMS OF MODERN SCIENCE, EDUCATION AND TRAINING. – pp. 96-100.

15. U. Adambaev. (2021). CONFIDENCE-NONVERBAL METHODS OF ARGUMENTATION IN THE FORMATION OF THE VERB /Экономика и социум. – С.18-21.

16. Umid Adambayev. (2021). MILLIY O’ZLIKNI ANGLASH MILLAT TARAQIYOTINING POYDEVORI / Scientific progress. – pp. 1858-1862.